

بررسی هنر معماری

ایران در دوره ساسانیان

پیشگفتار

آثار معماری که تا کنون توسط باستانشناسان ایرانی و خارجی در نقاط مختلف شناسایی شده موید عظمت و شکوه معماری ایران در ادوار مختلف است. در فرهنگ معماری یک جامعه دو مسئله عمده همواره مورد نظر بوده: یکی بافت شهری و دیگری ساختمانهای عمومی و شخصی، که هر دو شدیداً دارای جنبه‌های قومی-اجتماعی هستند. از آنجا که هنر معماری همواره مهمترین و ارزنده‌ترین مظهر قدرت حکومتها بوده، می‌توان گفت یادگاری معماری این سرزمین اسنادی گرانبها و پر ارزش است که نشان دهنده قرن‌ها تکامل و ذوق و اندیشه هنری مردم این سرزمین از دورترین ازمنه تاریخ می‌باشد. معماری ایران در سیر تکامل خود از تجارب گذشتگان بهره‌مند شده و از تداومی بی‌نظیر برخوردار است. به دنبال این تکامل و پیوستگی که از ویژگیهای معماری سنتی ما ایرانیان است، معماران چیره‌دست ایرانی بخوبی توانسته‌اند آثار بسیار ارزشمندی که وابستگی کامل به زندگی دارد به وجود بیاورند.

بدون شک یکی از راههای شناسایی اینر هنر ارزنده ایران، مطالعه و تحقیق در گذشته این هنر است. بی‌تردید تاریخ معماری ایران بدون در نظر گرفتن پیشینه معماری ایران قبل از اسلام و اوایل اسلام، تنها نشان دهنده از هم گسیختگی و بی‌توجهی به هنر معماری این سرزمین است. به همین دلیل، با نگرشی کوتاه و اجمالی به معماری قبل از دوره سلجوقیان به موضوع اصلی می‌پردازیم. در این نگرش کوتاه، قصد وارد شدن در تحقیقات عمیق را نداریم. زیرا در سرزمین ما آثار معماری فراوانی از دوران باستان و اوایل اسلام به جای مانده که پرداختن به هر یک از این آثار- که مایه افتخار هنر معماری ما ایرانیان است- نیاز به مطالعه و تحقیق فراوان دارد.

در این بررسی، ویژگیهای معماری، عناصر معماری و تکنیکی، تاثیر معماری قبل از اسلام، بویژه دوره ساسانی، نقشه و سبک و شیوه ساختمانی آثار، نقش تزیینات و عناصر تزیینی (کاشیکاری،

آجرکاری، خطوط، کتیبه‌ها، گچبری، و فرسکوسازی)، مواد ساختمانی، و دیگر جزئیات هنر معماری به تفصیل مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

بررسی هنر معماری این دوره، از معماری مساجد آغاز می‌شود، زیرا مسجد که اولین پایگاه و مرکز تجمع مسلمانان بوده، در نظر مسلمان خانه خدا و محل عبادت است و، به همین دلیل، در تمامی ادوار مختلف اسلامی و در تمام سرزمینهای اسلامی بنای آن اهمیت فراوان دارد. و سپس معماری مناره‌ها، مدارس، کاروانسراها، برجهای مقبره‌ای یا آرامگاه‌ها، و مختصری از شهرسازی مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بررسی هر یک از انواع این معماری ضمن ذکر علل به وجود آمدن و کاربرد آنها، با ارائه شواهدی از آثار به جای مانده از این دوره، سعی شده تا شناخت کاملی از هنر معماری دوره سلجوقی به هنر دوستان و علاقه‌مندان به هنر معماری عرضه شود. آثار معماری مورد مطالعه اکثراً در داخل ایران قرار دارند؛ با توجه به محدوده ایران در زمان سلجوقیان - که شامل ناحیه وسیعتری بود - چند نمونه از شاهکارهای هنر معماری این دوره اکنون در خارج از مرزهای سیاسی ایران واقع شده‌اند. امید است این کتاب بتواند دوره‌ای از تاریخ هنر معماری اسلامی میهن عزیزمان را به دوستاران هنر معماری ایران بشناساند.

بناهای دوره سلجوقی

بناهای تاریخی زمان سلجوقیان که تاکنون به جای مانده اغلب جنبه مذهبی دارند و از آثار موجود این دوره چنین استنباط می‌شود که سلجوقیان ساختن مساجد، مدارس و مقبره‌ها را بر دیگر بناها ترجیح داده‌اند. زیرا از بنای خاکها، خانه‌ها، و دیگر آثار معماری این دوره اطلاع زیادی در دست نیست. تنها در سالهای اخیر در اثر کاوشهای علمی که در بعضی از نواحی ایران به عمل آمده چند نمونه از این نوع معماری سلجوقی کشف شده است که از بقایای مختصر آن می‌توان تصویری از این نوع معماری در ذهن ایجاد کرد. با نگرشی کوتاه به آثار معماری این دوره ایران، می‌توان به این نتیجه رسید که کوشش سلجوقیان بیشتر در به وجود آوردن بنای ساختمانهای از نوع مسجد

متمرکز گردیده است و برای رسیدن به این هدف با استفاده از عناصر معماری ساسانی (گنبد، ایوان، حیاط) و اسلوب ساختمانهای طاقدار و دیگر روشهای مختلف توانسته‌اند خاصیت و کیفیت دقیقی به معماری این دوره ایران ببخشند و در نتیجه معماری شکل مشخص ایرانی به خود گرفته، طرح حیاط چهار ایوانی با رواقهای اطراف آن اساس معماری سلجوقیان را در بناهای مذهبی و غیرمذهبی تشکیل داده است.

الف) بناهای مذهبی

1- مساجد

در نیمه دوم قرن پنجم هجری، هنر معماری ایران به درجه کمال و شکوفایی خود رسید و صفات خاص این دوره با قدرت سیاسی و شور مذهبی آن در معماری و بنای مساجد که درانگیزترین آثار معماری اسلامی به شمار می‌رود تجلی یافت، و معماران زمان سلجوقی با استفاده از فرمهای زمان ساسانی و مهارت در به کار بردن آنها به عوامل و عناصری که بتوان با آن مساجد بزرگ را بنا کرد دست یافتند، و سبک معماری چهار ایوانی در بناهای مذهبی، بخصوص در مساجد این زمان متداول شد و بیشتر ابنیه ایران بر محور معماری چهارایوانی ساخته شدند. این سبک معماری نه تنها در ایران بلکه در بیشتر سرزمینهای اسلامی تحت سلطه سلجوقیان رواج یافت و، در نتیجه، مساجد بزرگی با این طرز معماری در کشورهای اسلامی ساخته شد. با یک نظر اجمالی به مساجد مهم ایران که بعد از دوره سلجوقیان احداث شده است، بخوبی می‌توان دید که طرح مزبور تا چه اندازه سرمشق و نمونه عمومی مساجد در ادوار بعدی گردیده است، به طوری که هم اکنون نیز پیروی از شیوه مزبور ادامه دارد. با در نظر گرفتن اینکه ادامه این شیوه معماری، بعد از دوره سلجوقیان بیانگر همان ویژگی معماری ایران است که از تداوم بی‌نظیری برخوردار می‌باشد. می‌توان گفت معماری ایران در سیر تحولی خود در هر دوره، از تجارب گذشتگان سود جسته و با تکامل آن

توانسته است آثار با ارزشی خلق کند که امروزه مایه مباهات ما ایرانیان است. نقشه و طرح کلی مساجد، در شکل کامل خود، در این دوره دارای خصوصیات ذیل است:

«در ابتدای محور طولی بنا، سر در ایوان قرار دارد که در جلو آن صحن باز واقع است.

طاقنماهای دور صحن به چهار ایوان ختم می‌شوند که دو ایوان در محور طولی و دو ایوان در محور عرضی قرار دارند و شبستانها در پشت طاقنماها واقعند؛ ایوان اصلی در محور طولی مسجد و روبروی ایوان ورودی، که سوی دیگر صحن است قرار دارد، و به شبستان مربع شکلی باز می‌شود که گنبد دارد و در دیوار جنوبی آن، در انتهای محور طولی مسجد، محراب واقع است.» مهمترین مساجد دوره سلجوقی که همه این عوامل را دارند عبارتند از: مسجد جامع اصفهان، مسجد جامع زواره، مسجد جامع اردستان، مسجد جامع برسیان، مسجد جامع گلپایگان، و مسجد جامع قزوین.

مسجد جامع اصفهان

مسجد جامع اصفهان، نمونه کامل‌ترین مسجد چهار ایوانی دوره سلجوقی و یکی از زیباترین بناهایی است که مجموعه کاملی از تزیینات دوران اسلامی ایران را داراست. «این مسجد در عهد سلجوقی و به دستور ملکشاه سلجوقی در محل مسجد قدیمی ساخته شد که در دوره‌های بعد بارها تغییراتی در آن داده‌اند و مسجد توسعه یافته، ملحقاتی چند نیز به آن افزوده شده است. از مسجد قدیمی اثری به جا نمانده است اما به گفته مورخین و سیاحانی چون ابن حوقل، مقدسی، مافروخی، و ناصر خسرو که آن را دیده و در کتابهایشان ذکر کرده‌اند مسجد دارای فرمی ساده و شامل صحن بزرگ و رواقهای متعدد بوده است.» با بررسیها و خاکبرداریهایی که در سالهای اخیر در بعضی از قسمتهای این مسجد جامع کنونی که در حقیقت مجموعه‌ای از شیوه‌های معماری و آثار هنری دوره‌های بعد از اسلام تاریخ ایران است شامل قسمتهایی می‌باشد که بررسی و مطالعه آن گویای تحولات معماری دوره‌های اسلامی ایران در مدت هزار سال اخیر است. لذا سعی می‌شود اجمالاً به بررسی بعضی از قسمتهای این مجموعه نفیس پرداخته شود.

ProjectCenter

www.ProjectCenter.ir

📷 | @projehcenter

📍 | @projehcenter_ir